

ARAB TILSHUNOSLIGIDA TAVKID (TA'KID LAFZIY VA TA'KID MA'NAVIY) KATEGORIYASINING ILMIY TAHLILI

Alfraganus universiteti talabasi

Rashidova Umida Mirabitovna

Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD Raximjanov Masrur Nugmanovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tili grammatikasidagi (nahv ilmidagi) eng muhim sintaktik hodisalardan biri bo'lgan "tavkid" (ta'kid) kategoriyasi batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida tavkidning kelib chiqishi, sintaktik vazifasi hamda uning ikki asosiy turi – ta'kid lafziy (so'z yoki gapni takrorlash orqali yasaladigan ta'kid) va ta'kid ma'naviyning (maxsus so'zlar yordamida yasaladigan ta'kid) o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, ma'naviy ta'kid yasallishida ishtirok etuvchi maxsus so'zlarning morfologik qoidalari, olmoshlar bilan moslashuvi hamda gapdagi e'rob (kelishik) holatlari turli misollar yordamida ochib berilgan. Maqola arab tili sintaksisini o'rganuvchi talabalar, tadqiqotchilar, shuningdek, tilshunoslik masalalari bilan qiziquvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Tavkid, ta'kid lafziy, ta'kid ma'naviy, tobe' so'zlar (tavobe'), muakkad, e'rob, arab tili sintaksisi, nahv ilmi, nafs, ayn, kull, jami'.

KIRISH. Arab tili grammatikasi (nahv) tizimida so'zlar gap ichida o'zi bajarayotgan vazifasi (ega, kesim, to'ldiruvchi, hol va h.k.) tufayli mustaqil e'rob (harakat) qabul qiladi. Biroq shunday so'zlar guruhi borki, ular gapda mustaqil sintaktik mavqega yoki e'robga ega bo'lmay, balki o'zidan oldin kelgan so'zga ergashadi va uning kelishik holatini o'zlashtiradi. Bu hodisa arab tilshunosligida "At-Tavobe" (التوابع - ergashuvchilar, tobe'lar) deb ataladi.

Tavobe'lar asosan to'rt qismga bo'linadi:

1. Sifat (الصفة)
2. Atf / Bog'lovchi (الغطف)
3. Badal (البدل)
4. Tavkid (التوكيد)

Ushbu maqolaning asosiy tadqiqot obyekti hisoblangan tavkid (yoki ta'kid) – so'zlovchining mantiqiy fikrini kuchaytirish, tinglovchi ongida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan shubha, majoz va gumonlarni bartaraf etish hamda so'z ma'nosini qat'iylashtirish maqsadida qo'llaniladigan ergashuvchi so'zdir. Ta'kidlanayotgan asosiy so'z "muakkad" (المؤكد) deb atalsa, uni kuchaytirish uchun kelgan tobe' so'z "tavkid" (التوكيد) deb yuritiladi.

Arab tilida tavkid o'zining yasallish tabiati va qo'llanilish uslubiga ko'ra ikki yirik guruhga ajratiladi: Ta'kid lafziy (التوكيد اللفظي) va Ta'kid ma'naviy (التوكيد المعنوي).

Ta'kid lafziy (□□□□□□ □□□□□□□) va *uning xususiyatlari*. Lafziy ta'kid, nomidan ham ko'rinib turganidek, muakkadning (ta'kidlanayotgan so'z yoki jumlaning) aynan o'zini hech qanday o'zgarishsiz, ikkinchi marta takrorlash orqali yuzaga keladi. Bu usul tinglovchining e'tiborini tortish, xotirasida muhrlash yoki kuchli hissiyotni ifodalash uchun ishlatiladi.

Lafziy ta'kid tilning barcha sathi va turkumlarida uchrashi mumkin:

A. Ismlarda (Otlar va olmoshlarda): Otlarning takrorlanishiga ko'plab misollar keltirish mumkin. Bunda birinchi ot o'zining sintaktik vazifasiga ko'ra e'rob oladi, ikkinchi takrorlangan ot esa unga tobe' bo'lib, aynan o'sha e'robni qabul qiladi. *Misol:* جاء زيدٌ زيدٌ (Ja'a Zaydun Zaydun - Zayd, Zayd keldi). Bu yerda birinchi "Zayd" – foil (ega) bo'lgani uchun raf' holatida (zamma bilan) kelgan. Ikkinchi "Zayd" esa lafziy tavkid bo'lib, unga ergashgan.

B. Fe'llarda: Bunda faqat fe'lning o'zi takrorlanadi (zamonsiz va shaxssiz holatda emas, balki aynan yasalgan shaklda). *Misol:* نزل نزل المطرُ (Nazala nazala al-mataru - Yomg'ir yog'di, yog'di). Birinchi "nazala" fe'l-kesim, ikkinchisi uni ta'kidlab kelmoqda.

D. Harflarda (Ko'makchi, yuklama va bog'lovchilarda): Javob, tasdiq yoki inkor harflari ham so'zlashuvda va adabiy matnlarda kuchli urg'u berish uchun takrorlanadi. *Misol:* نعم نعم، جاء المعلم (Na'am, na'am, ja'a al-mu'allimu - Ha, ha, o'qituvchi keldi). *Misol:* لا لا أبوح بالسر (La, la, abuhu bis-sirri - Yo'q, yo'q, sirni ochmayman).

E. Gaplarda (Jumlalarda): Butun boshli ismiy yoki fe'liy gaplar ham to'lig'icha takrorlanishi mumkin. Bu ko'pincha Qur'oni Karim oyatlarida va azon kabi diniy matnlarda ko'p uchraydi. *Misol:* Azondagi "الله أكبر، الله أكبر" (Allohu akbar, Allohu akbar) iborasi to'liq gapning lafziy ta'kididir. *Qur'oniy misol:* «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا * إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (Albatta, mashaqqat bilan birga yengillik bordir. Albatta, mashaqqat bilan birga yengillik bordir. *Sharh surasi, 5-6-oyatlar*).

Ta'kid ma'naviy (□□□□□□□ □□□□□□□) va *uning shartlari*. Ma'naviy ta'kid so'zlarning o'zini takrorlash bilan emas, balki qat'iy belgilab qo'yilgan maxsus leksik birliklar (so'zlar) yordamida amalga oshiriladi. Ushbu so'zlar muakkaddagi mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan "balki bir qismi kelgandir" yoki "uning o'rniga boshqa odam kelgandir" degan ehtimoliy majoz ma'nolarini to'liq inkor etib, ma'noni yuz foiz aniqlashtiradi.

Ma'naviy ta'kid vazifasini bajaruvchi asosiy so'zlar quyidagilar:

1. نَفْس (nafs - o'zi)
2. عَيْن ('ayn - ayni o'zi)
3. كِلَا (kila - ikkalasi, muzakkar jins uchun)

4. كِلْتَا (kilta - ikkalasi, muannas jins uchun)
5. كُلُّ (kull - barchasi, hammasi, butun)
6. جَمِيع (jami' - barchasi)
7. عَامَّة (amma - ommaviy, umuman barchasi)

Ta'kid ma'naviyning oltin qoidalar: Ushbu soʻzlar gapda tavsif boʻlib kelishi uchun ikkita qatʼiy shart bajarilishi kerak: Ular albatta oʻzidan oldingi muakkadga qaytuvchi olmoshga (zamirga) bitishgan holda (izofa boʻlib) kelishi shart. (Masalan, *kulluhu, nafsuhum, jami'uha*).

Bitishib kelayotgan olmosh muakkad bilan jinsda (muzakkar/muannas) va sonda (birlik/ikkilik/koʻplik) toʻliq moslashishi kerak.

Ma'naviy ta'kid soʻzlarining tahlili va misollar:

A. نَفْس (Nafs) va عَيْن (Ayn) Bu ikki soʻz biron shaxs yoki buyumning ayni oʻzi ekanligini taʼkidlash, "uning vakili yoki xabari emas, jismonan oʻzi" degan maʼnoni ifodalash uchun ishlatiladi.

Birlikda: جاء الوزير نفسه (Ja'a al-vaziru nafsuhu - *Vazirning xuddi oʻzi keldi*). Bu yerda "-hu" olmoshi vazirga (muzakkar, birlik) qaytmoqda.

Ikkilik va koʻplikda: Agar "nafs" va "ayn" soʻzlari ikkilik (musanno) yoki koʻplik (jam') dagi soʻzlarga taʼkid boʻlib kelsa, ularning oʻzagi أَفْعُل (afʼul) vazniga oʻzgartiriladi, yaʼni أَنْفُس (anfus) va أَعْيُن (aʼyun) shakliga kiradi. *Misol:* جاء الرجال أنفسهم (Ja'a ar-rajulani anfasuhuma - *Ikkala kishining oʻzlari kelishdi*). *Misol:* جاء الطلاب أعيئهم (Ja'a at-tullabu a'yunuhum - *Talabalarning ayni oʻzlari kelishdi*).

B. كِلَا (Kila) va كِلْتَا (Kilta) Bu soʻzlar faqatgina ikkilik (musanno) koʻrinishidagi ismlarning taʼkidi uchun ishlatiladi. Muzakkar (erkak) jinsi uchun *kila*, muannas (ayol) jinsi uchun *kilta* qoʻllaniladi. Ularning qizigʻi shundaki, agar ular olmoshga tirkalsa, eʼrobdan musanno kabi turlanadi (rafʼ holatida Alif bilan, nasb va jarr holatida Yo bilan). Rafʼ holati: نَجَح (Najaha at-tolibani kilahuma - *Ikkala talabaning ikkisi ham muvaffaqiyat qozondi*). Nasb holati: كافأت الطالبتين كِلْتَيْهِمَا (Kafaʼtu at-tolibatayni kiltayhima - *Ikkala qiz talabaning ikkisini ham taqdirlandim*). Bu yerda *kiltayhima* tushum kelishigida boʻlgani uchun "yo" harfi bilan yozilmoqda.

C. كُلُّ (Kull), جَمِيع (Jami') va عَامَّة (Amma) Bu soʻzlar obyektidagi barcha qismlarni oʻz ichiga olganligini, umumiy ekanligini ifodalash uchun ishlatiladi (shumul va ihotat maʼnosida). Bu taʼkid soʻzlari koʻpincha qismlarga, boʻlaklarga boʻlinishi mumkin boʻlgan narsalar uchun qoʻllaniladi. *Misol:* قرأت الكتاب كله (Qaroʼtu al-kitaba kullahu - *Kitobning barchasini / boshidan oxirigacha oʻqib chiqdim*). Agar bu yerda "kullahu" aytilmasa, kitobning bir qismi oʻqilgan boʻlishi ehtimoli qolardi. *Misol:* حضر الضيوف جميعهم (Hadora ad-zuyufu jami'uhum -

Mehmonlarning barchasi hozir bo'ldi). "-hum" olmoshi ko'plikdagi mehmonlarga ishora qilmoqda.

Tavkidning gapdagi o'rni va e'rob (kelishik) moslashuvi. Tavkid grammatik jihatdan tobe' bo'lganligi sababli uning asosiy qoidasi – Muakkad qaysi kelishik (e'rob) da bo'lsa, tavkid ham ayni shu holatni qabul qiladi. Arab tilida uch xil ismiy e'rob mavjud bo'lib, tavkid barchasida o'zini tobe'dek tutadi.

Raf (Bosh kelishik / Ega holati): Agar ta'kidlanayotgan so'z ega (foil yoki muftado) bo'lsa, u raf (zamma) holatida bo'ladi va ta'kid ham raf'ni oladi. *Misol*: عَادَ الْجُنْدِيَانِ أَنْفُسَهُمَا (A'da al-jundiyanī anfususuhuma - *Ikkala askarning o'zlari qaytdi*). "Anfusu" so'zining oxiri zamma bo'lib raf' holatda turibdi.

Nasb (Tushum kelishik / To'g'ridan-to'g'ri to'ldiruvchi holati): Agar muakkad mafulun bih (vositasiz to'ldiruvchi) bo'lib kelsa, fatha bilan tugaydi va ta'kid ham unga moslashadi. *Misol*: اسْتَقْبَلْتُ الضُّيُوفَ جَمِيعَهُمْ (Istaqbaltu ad-zuyufa jami'ahum - *Mehmonlarning barchasini kutib oldim*). "Ad-zuyufa" (fatha), "jami'a" (fatha).

Jarr (Qaratqich yoki Jo'nalish kelishigi / Old ko'makchili holat): Agar muakkad jarr harfidan (ko'makchidan) keyin kelsa yoki izofa qilingan bo'lsa, kasra bilan o'qiyladi. Tavkid ham kasra oladi. *Misol*: سَلِّمْتُ عَلَى الْمُعَلِّمِينَ كُلِّهِمْ (Sallamtū 'ala al-mu'allimīna kullihim - *O'qituvchilarning barchasiga salom berdim*). "Al-mu'allimīna" jarr holatda (ko'plik qoidasiga ko'ra "yo" bilan), tavkid bo'lgan "kulli" so'zi esa kasra bilan keldi.

Qo'shimcha eslatma: Ba'zida ma'noni yanada kuchaytirish uchun "kull" so'zidan keyin "ajma" (أَجْمَعَ) va uning turlanishlari qo'llaniladi. (Masalan: جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ – *Qavmning butunlay hammasi keldi*).

XULOSA

Arab tili sintaksisida "tavkid" kategoriyasi alohida estetik va mantiqiy ahamiyatga ega bo'lib, nutqning ishonchliligi, ta'sirchanligi va notiqlik san'ati (balog'at) darajasini belgilab beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, lafziy ta'kid hissiyot, psixologik holat va kuchli urg'uni so'zni yoki butun bir jumlaning takrorlash orqali yetkazib bersa; ma'naviy ta'kid maxsus leksik vositalar va qat'iy morfologik qoidalar (olmoshlar moslashuvi va e'rob ergashuvi) asosida gapdagi har qanday noaniqlik va gumonlarni mantiqiy jihatdan kesib tashlaydi.

Ushbu qoidalarni puxta o'zlashtirish Qur'oni Karim matnlaridagi chuqur ma'nolarni ilg'ash, mumtoz arab adabiyoti durdonalarini to'g'ri tushunish, shuningdek, zamonaviy arab adabiy tilida (Fusha) grammatik jihatdan to'g'ri, mantiqan kuchli va savodli nutq tuzish uchun muhim fundamental poydevor bo'lib xizmat qiladi. Tavkid mavzusi arab tilining boshqa tobe' (tavobe') kategoriyalari bilan uzviy bog'liq holda, butun ismiy va fe'liy gaplar tizimini tartibga solib turuvchi oltin halqalardan biridir.

1. Ibn Hishom al-Ansoriy. *Qatrun-nada va ball as-sado*. Qohira: "Dor al-maorif", 2010.
2. Shayx Mustafo al-G'alayin. *Jome' ad-durus al-arabiyya*. Bayrut: "Al-Maktaba al-Asriyya", 2015.
3. Muhammad Muhyiddin Abdulhamid. *At-Tuhfatus saniyya bi sharhil Muqaddimatil Ajurrumiyya*. Qozon: "Huzur", 2018.
4. Ne'matov H., Mahmudov N. *Arab tili grammatikasi* (Oliy o'quv yurtlari uchun darslik). Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2005.
5. Ziyovuddinova M. *Arab tili sintaksisi* (O'quv qo'llanma). Toshkent: "Toshkent davlat sharqshunoslik instituti", 2012.
6. Hasanov A. A. *Arab tilida tobe' so'zlar sintaksisi*. Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2019.